

Intellektuell funktionsnedsättning

Irländsk teckning av en kvinna med sin utvecklingsstörde son

De med utvecklingsstörning var oftast fattiga. Redan under medeltiden tillämpades rotegång. ”Hjonen” hade då rätt till att bli omhändertagna i rotets hushåll som vanligen bestod av sex gårdar.

Hjonen fick gå mellan gårdarna efter en uppjord ordningsföljd och besöka varje gård en beslutad tid som ofta var en vecka. Där hade de rätt till mat och logi och i viss mån vård. Hjonen skulle efter förmåga hjälpa till och göra rätt för sig.

1686 års kyrkolag rekommenderades församlingarna att inrätta fattighus och fattigstugor. Lagen blev tvingande 1734 men efterlevdes inte alltid.

Om församlingen inte skaffade fattighus så var ett alternativ att fortsätta med rotegången. Ett annat alternativ var inackordering hos privatpersoner. De fattiga auktionerades då årsvis ut till den som tog emot dem med minsta krav på ersättning.

År 1757 utfärdades ett kungligt brev om att ”dårskap och fallandesot” (epilepsi) var hinder för att gifta sig. Den lagen blev kvar till slutet på 1960-talet

1788 kom en förordning om socknens ansvar för de fattiga. Men först genom 1847 års fattigvårdsförordning började hanteringen ske likartat i hela landet. Varje socken skulle då ha en egen fattigvårdsstyrelse.

År 1842 infördes allmän skolplikt med obligatorisk skolgång. Men de döva, blinda och de med utvecklingsstörning var undantagna.

De skulle tas om hand av sina familjer eller hamnade på fattighus. Om de ansågs vara en fara för allmän säkerhet kunde de också tas emot på hospital men det skedde bara undantagsvis eftersom kostnaderna var höga.

År 1866 grundades det första specialinriktade behandlingshemmet av Emanuella Carlback. Det skedde i Göteborg.

Men redan 1859 hade Sofia Wilkens grundat ett barnhem i Karlskrona som tog emot förståndshandikappade. Men fokus i den verksamheten låg mera på de döva.

1869 bildades "Föreningen för sinnesslöa barns vård" år 1869. De gjorde insamlingar och gav ut skrifter i syfte att sprida kunskap om behovet av undervisning och vård även för dessa barn. Förhoppningen var att stat och kommun skulle ta större ansvar.

Emanuella Carlbeck fick en del av de första pengarna som samlades in av föreningen. Se nedan för mer om henne

Återstoden gick till att upprätta en "sinnesslöskola" i Stockholm. Där startade man också en utbildning för lärarinnor till särskoleundervisningen. För denna verksamhet fick man bidrag från staten och fram till 1947 var det den enda utbildning som fanns för särskolelärare.

Sveriges tredje sinnesslöskola öppnades 1874 i Hille socken utanför Gävle. Därefter började skolor, arbetshem och anstalter öppnas på flera håll i landet.

Riksdagen beslutade 1878 om statsbidrag till uppfostringsanstalter för sinnesslöa barn som bedömdes som bildbara. De övriga och de med epilepsi (!) fick inget statsbidrag.

Allmän folkskola infördes i Sverige 1842 men utvecklingsstörda barn som bedömdes bildbara blev undervisningen obligatorisk först 1944. Den kallades då "abnormundervisning" för att skilja den från folkskolan.

I början av 1900-talet förändrades allmänhetens attityder gentemot dessa personer. Att skicka människor till anstalter hade setts som ett sätt att ge dem ett värdigare liv än vad de kunde få ute i det vanliga samhället.

Men så kom rasbiologin. Alla med handikapp betraktades ha skadligt inflytande och skulle därför avskiljas. Statens institut för rashygiene öppnade 1921 i Uppsala,

År 1935 infördes Sveriges första steriliseringslag. Nu blev det möjligt att tvångssterilisera människor vilket drabbade många med mental funktionsnedsättning. Lagen skärptes 1941 och fanns kvar ända fram till 1975.

När en artikelserie om tvångssteriliseringar publicerades 1997 i DN så resulterade det i att de som drabbats skulle få någon sorts upprättelse genom 175 000 kronor i ersättning från staten.

År 1969 fick sinnessjuka eller sinnesslöa tillstånd att ingå äktenskap om intyg kunde uppvisas på att personen numera var frisk eller om personen fått tillstånd av socialstyrelsen.

År 1974 får sinnessjuka eller sinnesslöa gifta sig utan tillstånd. Men för att ingå äktenskap måste parterna kunna förstå innebörden i handlingen. Det innebär att de med allvarigare sjukdom eller efterblivenheten inte fick gifta sig.

Det var många som omyndigförklarades på grund av exempelvis psykisk sjukdom, demens eller utvecklingsstörning. Då förlorade man rätten att bestämma över sina egna ekonomi och även sin rösträtt.

Genom lagändring 1989 ersattes omyndighetsförklaring med förvaltarskap. Det innebar också att alla svenska medborgare över 18 år för första gången fick rösta i allmänna val.

Åren 1930–1970 så tvångsplacerades över 250,000 barn i Sverige på olika institutioner och fosterhem. Många var normalbegåvade, men blev kvar på de så kallade idiot- och uppfostringsanstalterna.

På anstalterna blev barnen anonyma, en i mängden. De klipptes på samma sätt och kläddes i likadana kläder. Sällan fanns några leksaker att leka med, de aktiverades inte mer än nödvändigt och det var sällan anhöriga hälsade på.

På 1950-talet avslöjade Karl Grunewald på Medicinalstyrelsen misär och övergrepp som han observerat under sina inspektionsresor. Som en följd av detta startade landstingen inackorderingshem med personal dit många successivt kunde flytta från anstalterna.

Under andra halvan av 1900-talet ledde reformer till nya lagar och regler och ett stärkt skydd

för utsatta. 1968 trädde den första omsorgslagen i kraft med inriktning på att ge alla, oavsett graden av utvecklingsstörning, undervisning, vård, bostad och daglig sysselsättning.

När Socialtjänstlagen började gälla på 1980-talet fick kommunerna det yttersta ansvaret för att ge människor rätt stöd. Särskolan blev kommunal och en ny omsorgslag 1986 gav utvecklingsstörda rätt till kontaktperson, daglig verksamhet och plats i en gruppbostad.

Kärt barn har många namn

Idag används idiot som ett skällsord. Begreppet började användas inom psykiatrin under 1700-talet och användes fram till 1960-talet. En mildare variant av idioti benämnde som imbecillitet.

Under 1800-talet blev det även allt vanligare med andra begrepp såsom sinnesslö, obildbar eller bildbar. År 1868 introducerade Föreningen för sinnesslöa barns vård ordet sinnesslö för man ville ersätta idiot-begreppet. Detta gällde dock bara de som ansågs vara bildbara.

De som ansågs vara bildbara var personer med lindrig utvecklingsstörning som kunde ta till sig viss undervisning och lära sig enklare läs- och skrivuppgifter. De klarade även att arbeta relativt självständigt.

1826 anställdes den första sinnessjukhusläkaren Georg Engström. Han presenterade en ny klassificering av de sinnesslöa/sinnessjuka. Begreppen som då användes var fånighet, lindrig fånighet, imbecill, svagsint och mindre vetande.

På 1860-talet fick prästerna ett nytt anteckningssystem och med det infördes svagsint, dövstum och blindhet.

I äldre svenska kyrkoböcker, husförhörslängden finns ofta en sida på slutet med socknens idioter, ”byfånarna”. Byfåne är en nedsättande benämning på en person med psykisk störning eller med någon annan form av social avvikelse som är känd av sin omgivning.

Vårdanstalter för ”obildbara” barn kallades från 1890-talet för asylor. På 1930-talet började uppfostringsanstalterna för de bildbara kallas skolhem och asylerna för vårdhem.

De obildbara hade ofta flera funktionsnedsättningar och ända fram till 1950-talet dog många barn med medfödda hjärnsador före fem års ålder. Relativt få överlevde sin tio-årsdag.

Ett tydligt exempel är personer med Downs syndrom. På 1920-talet blev dessa barn endast ett par år gamla och på 1950-talet hade de en genomsnittsalder på ca 15 år. I början av 1970 blev de

Pionjären Emanuella Carlbeck

1892 *Emanuella Carlbeck*
från en artikel i
Idun 1892-02-29

(*Idun*, färglagd)

Emanuella Carlbeck (1829-1901) föddes som prästdotter i Närunga i Västergötland. Hon dog ogift på Johannesberg i Mariestad

Emanuella blev illa berörd när hon i sin barndom såg hur några äldre utvecklingsstörda blev behandlade när de vandrade genom hennes hemtrakter.

Deras underliga beteende och ofta annorlunda utseende väckte både rädsla och motvilja hos den tidens människor, som kunde utsätta dem för hån och grymhet. Att någon skulle vilja vårda och hjälpa dessa varelser var ännu en befängd och främmande tanke.

De var skamfläckar för sina familjer och gömdes ofta undan. I en gammal skrift från 1800-talet står det:

I hemmet hade hon blivit ytterst vanvårdad och lämnats utan tillsyn. Hennes ständiga sällskap och lekkamrat hade varit stuggrisen efter vilken hon bildat sig så att hon gick på händer och fötter, grymtade och åt som denne.

Emanuella försökte hjälpa till så gott det gick. Men de var många och de kom ofta från andra trakter. Flera var redan gamla och närmade sig sin enda fristad, graven. Hur skulle man kunna hjälpa dem? Och de unga? Och barnen?

Emanuella gick i skola på annan ort. Under den tiden inackorderades hos hennes föräldrar en 21-

runt 35 år och idag är genomsnittsalderen 55-60 år.

årig utvecklingsstörd flicka från Stockholm. Hon var besvärlig att ta hand om och fick våldsamma vredesutbrott.

Men när Emanuella kom hem ändrades allt. Flickan slöt sig till henne och lärde sig så småningom att övervinna sin häftighet. Hon fick lust för arbete och blev jämförelsevis lättskött så länge allt gick sin jämna gång. Men problemen återkom när Emanuella återvände till skolan.

Åren 1858-1864 arbetade Emanuella hos sin syster Ephraima Odhner (1824-1919) som hade en nioårig son Johan som var utvecklingsstörd. Emanuella fick honom lugn och att han kunde fås att sova och lydde. Emanuella förstod att hon hittat sitt kall.

Hon lät det bli känt att hon skulle starta en verksamhet för att ta hand om "sinnesslöa" fosteran. Snabbt hade hon tre anmälningar utöver systersonen. De fyra blev grunden när hon 1/9 1866 grundade det första "idiothemmet" på Nya Varvet vid Göteborg.

— **Hemmet för idioter.** Från stifterskan af och föreståndarinnan för denna anstalt, fröken *E. Carlbeck*, har redaktionen emottagit följande skrifvelse:
Som mitt lilla hem för sinnesslöa barn genom allmänna tidningarne blifvit bekant och till följd deraf rikliga bidrag af välgörande menniskor till detsamma ingått, är det mig en kär pligt att få lemna en liten redogörelse rörande hemmet äfvensom de influtna bidragen.
Sedan sistlidne November är barnhemmet inflyttadt till Sköfde, för vinnandet af nödigt utrymme, då de rikliga bidrag, som isynnerhet under de 3 sista månaderna godhetsfullt blifvit mig tillsända, gjort det möjligt att bereda plats för 24 idioter. För närvarande vårdas i hemmet 10 sådana, och 19, dels bemedlade, dels obemedlade, hafva ytterligare blifvit anmälda till erhållande af plats. Att äfven sådana, som icke kunna betala full afgift, kunnat emottagas, är ännu ett skäl till tacksamhet mot Herren och dem, som bidragit till hemmets bestånd och utvidgning. Hittills har icke något barn aflidit inom hemmet, icke heller något utgått från detsamma. Med tacksamhet mot Herren, som gifvit sin välsignelse till arbetet bland idioterna, kan jag säga, det flere af dem visa sig mottagliga för undervisning.
Tacksammast får jag tillkännagifva, det följande bidrag blifvit under nästlidne 1869-01-23

Emanuella räknar upp bidragsgivare och hur mycket de skänkt (Göteborgs Handels och Sjöfartstidning)

Efter det att det skrivits en artikel om skolan i Aftonbladet blev det känt att även personer med intellektuell funktionsnedsättning var bildbara.

Elevantalet ökade i och med det och i november 1868 flyttade de till större lokaler i Skövde med plats för 24 elever varv 10 redan fanns på plats. Verksamheten finansierades helt av privata donationer

Josefina Wettergrund som skrivit artikeln i Aftonbladet startade en insamling vilken ledde till att man år 1869 grundade Föreningen för sinnslösa barns vård.

Emanuella erbjöds att bli föreningens föreståndarinna i Stockholm men tackade nej. Hon ville ta han om de elever hon fått och för att hon ansåg att Göteborg och alla andra varje län behövde en egen anstalt.

1872 Den första gruppen av barn i Skövde (färglagd)

1872 Första nordiska abnormskolmötet i Köpenhamn med Emanuella sittande t.h. i andra raden. I mitten sitter en annan pionjär Sophia Wilkens (Wikipedia, färglagd)

Verksamheten växte snabbt, och 1875 flyttades den till Johannesberg i närheten av Mariestad i Västergötland. Hemmet invigdes 1881 samma år som Emanuella hedrades med en guldmedalj.

Fastigheten var en lantegendom med plats för 30 elever och 17 anställda. Här kunde de manliga arbetarna sysselsättas med jordbruk, snickeri och korgmakeri medan kvinnorna engagerades i vävnad, stickning, och virkning.

Ca 1895 Johannesberg (Eriksén/Digitalt museum, färglagd)

Johannesberg hade på 1890-talet ungefär 18,000 i årlig inkomst:

- Det årliga statsanslaget var på 3,000–3,900 kr
- Skaraborgs läns landsting gav 1,000 kr
- Den största inkomstkällan var 12,000 kr från de barns föräldrar som kunde betala
- Resten kom från privata donatorer

Johannesberg med sina 100 platser var länge Sveriges största och mest välrenommerade anstalt för barn med utvecklingsstörning

Alltsedan Emanuella Carlbeck levde har man på Johannesberg firat hennes födelsedag, "Mosterdagen". Den 24 augusti 2007 avtäcktes där en bronsbyst föreställande Emanuella Carlbeck.

1869 Föreningen för sinnesslöa barns vård

1875 Sveriges första skola för sinnesslöa barn startades 1870 på Norrtullsgatan 16 i Stockholm (Wikipedia, färglagd)

År 1869 bildades Förening för sinnesslöa barns vård med målsättningen att "inom fäderneslandet verka för sinnesslöa barns uppfostran till medvetna och nyttiga medlemmar av samhället".

Man bedrev insamlingar och gav ut mindre skrifter för att sprida upplysning om de sinnesslöas behov av undervisning och vård och för statens och kommunernas skyldighet att understödja den enskilda välgörenheten på detta område.

Rasbiologin

1930 ca Rasforskaren Burger-Villingen fastställer huvudformen på en kvinna i Berlin

Rasbiologin sträcker sig bakåt till åtminstone 1700- och 1800-talet. Ursprunget kan delvis härledas till romantikens idéer om en folksjäl och det egna folkets renhet.

Den svenske antropologen Anders Retzius indelade på 1840-talet människoraser efter skallindex och hans son Gustaf Retzius hävdade att den svenska nationen var den mest homogena av alla europeiska nationer med 87 procent långskalliga och endast 13 procent kortskalliga.

Man anordnade också så kallade abnormmöten i olika städer i syfte att förbättra sinnesslövärderna. Föreningen lyckades också genomdriva att begreppet "idiot" i allmänt språkbruk ersattes med "sinnesslö".

Inledningsvis lämnade man ekonomiskt stöd till den av Emanuella Carlbeck drivna "idiotanstalten" i Västergötland.

1870 öppnade föreningen Sveriges första skola/anstalt för barn med psykiska funktionsnedsättningar.

År 1879 startade man på Norrtullsgatan ett seminarium för utbildning av lärarinnor för särskoleundervisningen, en verksamhet för vilken man även erhöll statsanslag. Denna utbildning var fram till 1947 den enda i Sverige för särskolelärare.

År 1911 flyttades både skolhemmet och seminariet till Slagsta i Botkyrka socken, Stockholms län.

Man öppnade med början på 1870-talet flera arbetshem, skolhem och asylor

Det ansågs att kortskallarna var Europas urbefolkning och långskallarna hade kommit senare och trängt undan kortskallarna. Till de kortskalliga folken räknades bland annat samer.

Mot slutet av 1800-talet började formen på skallen tilldelas olika egenskaper. Långskallarna ansågs då vara högre stående. Den "germanska" rasen bedömdes vara den ras som var överlägsen alla andra raser.

Hösten 1909 etablerades Svenska sällskapet för rashygien vid ett möte på Hotell Kronprinsen i Stockholm. En av deltagarna var Herman Lundborg.

Lundborg hade under sina "Lappundersökningar" på 1910-talet gjort mätningar och undersökningar av framför allt befolkningen i Tornedalen och samerna.

Han ville hitta bevis på vilka förödande följder rasblandningar kunde få. Både barn och vuxna blev noggrant mätta och undersökta och även fotograferade. Lundborgs forskning kritiserades eftersom att han inte kunde redovisa några egentliga resultat.

År 1921 inrättades Statens institut för rasbiologi i Uppsala. Riksdagens båda kammare ansåg att ett rasbiologiskt institut skulle skydda mot inre fiender; defekta, asociala, abnorma och brottsliga människor.

Institutet bestod av Herman Lundborg som chef med professors titel med en statistiker, en genealog, en antropolog samt några biträden.

Forskarna bedrev studier av olika släkters och befolkningsgruppers livsbetingelser och utvecklingsmöjligheter och kartlade det biologiska arvets betydelse för sjukdomar och ärftlighet. Genom dessa utforskningar skulle man få en teoretisk förklaringsmodell till bland annat brottslighet, vanart, alkoholism, sinnessjukdom och annan så kallad undermålighet.

Västerbotten

Sinnesslöa barns uppfostran. Som bekant tillsatte senast hållet landsting en komité, bestående af kyrkoherden R. Markgren, folkskoleinspektören F. Svedberg och riksdagsman Joh. Nilsson, för verkställande af utredning af kostnaden för ifrågasatt uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn inom länet. Af den för fullgörandet af detta uppdrag erforderliga statistiken öfver antalet dylika barn, hvilken komitén låtit insamla och som nu föreligger, inhämtas, att inom Umeå fögderi finnas 20 sinnesslöa, icke fallandesjuka barn i åldern 8—16, däraf 16 anses bildbara; inom Skellefteå fögderi 46, däraf 31 äro bildbara, samt inom lappmarksfögderiet 12, däraf 10 bildbara, meddelar Westerb.

1901-05-13 *Kostnaden för en uppfostringsanstalt utreds (Skelleftebladet)*

Som framgår av utredningen så fanns det 20 ”sinnesslöa” i åldern 8-16 år i Umeå varav 16 ansågs bildbara. I Skellefteå var 46 varav 31 bildbara och i lappmarken 12 varav 10 bildbara.

1902-04-24 innehöll Skelleftebladet följande notis:

Sedan Västerbottens läns landsting beslutat inrätta en uppfostringsanstalt för sinnesslöa, icke fallandesjuka barn, kommer en dylik anstalt att öppnas den 1 nästk. september å lägenheten Johannesgård å Östra Backen invid Umeå landskyrka.

Folkhemsbyggarna Alva och Gunnar Myrdal talar om ”toppvärdiga” och ”icke-toppvärdiga” individer. Man talade om att människomaterialet skulle förädlas. Syftet med åtgärderna skulle vara att ”utrota all slags fysisk och psykisk mindervärdighet inom befolkningen”. Tvångssteriliseringar drabbade utvecklingsstörda, personer med olika sjukdomar, människor med sociala problem och ”tattare”.

Efter att Herman Lundborg pensionerats 1936, förändrades synen på rasbiologin. År 1958 bytte institutet namn till Institutionen för medicinsk genetik och knöts till universitet.

Vid denna inrättning mottagas bildbara, sinnesslöa barn i en ålder mellan 7 och 11 år, och komma de der att erhålla husrum, kost, kläder, moderlig vård och undervisning i mån af fattningsförmåga, fri läkarevård och medicin.

Undervisningen är afsedd att omsluta dels folkskolans allmänna läroämnen samt dels vanliga handarbeten, slöjd och trädgårdsarbeten.

Vistelsen vid anstalten får i regel icke utsträckas öfver åtta år.

Årsafgiften för medellösa är 50 kronor, men för öfriga barn 100- 300 kronor, som betalas halfårsvis vid början af hvarje termin.

Ansökning för intagning skall vara före den 1 nästkommande juli insänd till Styrelsen för Uppfostringsanstalten för sinnesslöa barn i Umeå samt vara undertecknad af barns lagliga målsman och åtföljd af prestbevis, läkarebetyg, redogörelse angående barnets familjeförhållanden samt ansvarsförbindelse och borgen, derest ansvarsförbindelsen icke är utfärdad af kommunalmyndighet.

Under anstaltens första verksamhetsår mottagas barn till ett antal af högst 15.

Sex ansökningar kom in på tjänsten som föreståndarinna på det gamla komministerbostället Johannesberg och Fanny Holmberg tillträdde 1/8 1902. Hon hade tidigare haft en liknade tjänst på ett annat hem.

Övriga som anställdes vid starten var en gårdskarl, en kokerska och två pigor. Gårdskarlen undervisade även i manlig slöjd. En lärarinna rekryterades under sommaren och en läkare knöts till verksamheten.

Undervisningen för de tolv barnen var 8-årig och omfattade folkskolans läroämnen, handarbete, slöjd och trädgårdsskötsel.

Fyra av barnen kunde inte tala vid inskrivningen så talövning infördes. Dessutom undervisades det i skrivning, åskådning, färgövning, gymnastik och kristendom.

Man anpassade undervisningen efter barnet. Några fick undervisning i innanläsning, ljudning, räkning samt sticka, sy, knyppla och snickra.

Flickorna hjälpte till med inomhussysslor som att bädda, sopa, damma, duka och pojkar med utesysslor som trädgårdsarbete och vedsågning.

1907 Johannesgården med 16 elever och Fanny Holmberg t.h. (Västerbottens Läns Regionarkiv, färglagd)

Verksamheten växte. I väntan på mer permanenta lokaler flyttad man 1908 till Gamla Lasarettet vid Storgatan. Från 1909 fanns 27 elever.

Det var ett problem att skriva ut elever som inte ansågs bildbara till ibland osäkra hemförhållanden. Detta inträffade redan i den första årskullen för en pojke. Det hände därför att barn fick stanna av "särskilt ömmande omständigheter".

Det hade börjat utgå statsbidrag till asyler, vårdanstalter för "obildbara" barn. En provisorisk asyl inrättades 1910 och fanns kvar till dess Strömsörs vårdhem togs i bruk 1915. Därefter inrättades istället ett arbetshem för kvinnor vid anstalten.

Sinnesslöanstanstalten på Storgatan (Västerbottens Läns Regionarkiv, färglagd)

Genom doktor Carl Häggströms testamente fick hushållningssällskapet Strömsör herrgård fem mil söder om Umeå.

En kommitté kom fram till att gården skulle användas för husmodersskola och att det dessutom skulle byggas en asyl för obildbara barn av båda könen samt ett arbetshem för manliga elever.

Asylen med 20 platser med skilda avdelningar för pojkar och flickor togs i bruk 1/1 1915 och arbetshemmet i oktober 1915.

1917 Sovsalen för gossar på Strömsör (Läkartidningen, färglagd)

Stig Sandström, stigsand49@gmail.com, www.lokalhistoriaskelleftea.se